

Leerstoel Ouderenbeleid 1992-2002

Inhoud

Onderwijs

Meer geld voor Brabant

Monitor verpleging en verzorging

De vraag aan bod

55-plussers in beeld

Investeren in duurzame verwantschappen

Van life-time employment naar employability

Internationaal onderzoek

Advisering en kennisoverdracht

Leerstoel Ouderenbeleid in Brabant zeker nog twintig jaar nodig

Nieuwe uitdagingen

foto: PWO

“Cijfers worden niet meer aangevochten”

Piet Smeekens is oud-directeur van de KBO en vanaf eind 2001 voorzitter van het bestuur van de Stichting Bijzondere Leerstoel Ouderenbeleid.

Cijfermateriaal

Piet Smeekens: “In Noord-Brabant mogen we ons gelukkig prijzen met een voorsprong ten opzichte van de meeste andere provincies. De Leerstoel Ouderenbeleid heeft voor veel cijfermateriaal gezorgd, zodat we weten wat ons te wachten staat. Uit eigen ervaring weet ik dat het steeds een probleem was om tot daadwerkelijk beleid te komen, omdat er vanuit diverse kanten verschillende signalen kwamen. Omdat er over ouderen weinig materiaal voorhanden was, is het niet gek

dat de hoogleraar ouderenbeleid – die met maar één dag per week ter beschikking telkens een keuze moest maken voor de besteding van deze tijd – vooral heeft gekozen voor het verrichten van onderzoek. Totdat de Leerstoel met resultaten van wetenschappelijk onderzoek kwam werden cijfers steeds aangevochten. Ik denk dat andere provincies nog steeds met dit euvel te maken hebben en soms jaloers naar Brabant kijken omdat dit hier goed geregeld is. Dat betekent ook dat je dat niet verloren mag laten gaan en verder moet, zeker nu het er op aan komt.

Inzet komende jaren

De komende jaren zal de Leerstoel

vooral moeten worden ingezet voor activiteiten om de sociaal economische effecten van de vergrijzing in Noord-Brabant op te vangen. Op korte termijn geldt dat voor de arbeidsvoorziening: er zijn meer mensen nodig – vooral in Brabant – terwijl er steeds minder mensen op de arbeidsmarkt bijkomen. Dat betekent dat mensen langer moeten blijven werken en ouderen moeten herintreden. Daarnaast komt ook de

AOW onder druk te staan. Kengetallen zijn nodig om zicht te krijgen op wat er vastgehouden en/of gestimuleerd moet worden. De provincie wil dat gemeenten hierin een rol spelen. Maar gemeenten hebben vaak niet genoeg houvast, niet genoeg kennis in huis. En de provincie kan niet elke gemeente hiervan voorzien. De Leerstoel zou hierbij een belangrijke rol kunnen spelen, met name waar het gaat om

het in kaart brengen van wensen en behoeften van ouderen.

Daarnaast was en is de Leerstoel ook nodig om de relatie van de KUB met 'het veld' te verbeteren. Daarom wil het bestuur van de Leerstoel Ouderenbeleid jaarlijks een symposium organiseren met een presentatie van de producten van de Leerstoel en een publiek debat."

Onderwijs

Marjolein Olijerhoek: "Ik dacht dat het in Nederland allemaal piekfijn geregeld was!"

foto: PWO

Marjolein Olijerhoek is haar studie Personeelwetenschappen aan de KUB aan het afronden. Zij heeft een aantal keuzevakken gevolgd bij de hoogleraar ouderenbeleid.

Marjolein : "Voor mijn studie Personeelwetenschappen vind ik het belangrijk om een goede kijk te ontwikkelen op verschillende groepen mensen zoals vrouwen, minderheden en ouderen. Daarom heb ik een aantal keuzevakken gevolgd bij professor Muffels.

De vergrijzing zal belangrijke gevolgen hebben voor het personeelsbestand van bedrijven. De gemiddelde leeftijd zal flink toenemen. Nog steeds hoor je in organisaties dat ouderen eigenlijk overbodig zijn. Het is echter een mythe dat oude-

ren minder productief zouden zijn. Ik denk dat ouderen juist vaak beschikken over bijzondere kennis en potenties. Het is belangrijk dat in organisaties een passend personeelsbeleid wordt opgesteld om van deze kennis en potenties gebruik te maken. Er moet meer aandacht komen voor een leeftijdbewust personeelsbeleid. Het gaat dan om concepten als 'a life long learning'. Een interessant voorbeeld is bijvoorbeeld ook de mogelijkheid van mentorschappen in organisaties, waarin een oudere medewerker een jongere medewerker helpt. En vice versa natuurlijk, bijvoorbeeld als het gaat over ICT.

De cursussen die ik gevolgd heb bij professor Muffels hebben mijn

beeld van de samenleving behoorlijk veranderd. Ik heb een heel ander beeld gekregen van wat ouderen te bieden hebben. Ook ben ik kritischer gaan denken over de grote maatschappelijke veranderingen: het ontstaan van de multi-etnische samenleving en de vergrijzing. De solidariteit tussen jonge mensen en ouderen staat onder druk. Door de vergrijzing komen voorzieningen zoals de AOW en de pensioenvoorzieningen in gevaar. Hoe moet dat straks, over een jaar of tien, twintig? Het systeem moet worden veranderd, anders blaast het zichzelf op. Ik dacht dat het in Nederland allemaal piekfijn geregeld was, maar dat valt zwaar tegen. Er is nog een hoop werk te verrichten om de vergrijzing goed op te vangen."

Meer geld voor Brabant

Het toekomstperspectief van de ouderenzorg in de provincie vormde één van de centrale thema's tijdens het werkbezoek van de minister-president aan de provincie Noord-Brabant in 1996. Hij kreeg bij deze gelegenheid het eerste Brabantse Deltaplan Verpleeg(huis)zorg aangeboden.

Deltaplan

In dit Deltaplan werd aandacht gevraagd voor de sterkere groei van de groep 75+ers in Brabant in vergelijking met de gemiddelde groei in Nederland. Er werd gepleit voor een eerlijker verdeling van Rijksgelden over de provincies om de zorg voor ouderen in Noord-Brabant op gelijke hoogte te brengen met het zorgpeil in de rest van Nederland. Daarnaast zou modernisering in de ouderenzorg moeten worden doorgevoerd.

Onderzoek van de Leerstoel Ouderenbeleid vormde de basis voor het Deltaplan, dat leidde tot erkenning van de unieke Brabantse positie met betrekking tot de vergrijzing in Nederland. Nieuwe afspraken met de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en extra financiële middelen waren het resultaat.

Deltaplan 2

In 1998 verscheen het vervolg op het Deltaplan Verpleeg(huis)zorg, het Deltaplan 2: Samen Investeren in Zorg en Wonen. In dit tweede Deltaplan werden de resultaten van de gemaakte afspraken bekeken en werd gepleit voor vervolgafspraken om het vernieuwings- en samenwerkingsproces voort te kunnen zetten. De wens van ouderen om langer thuis te kunnen blijven wonen vormde daarbij het belangrijkste uitgangspunt. Brabant zette in op gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor de modernisering van de ouderenzorg en gaf daarvoor op vijf vitale punten een handreiking.

De provincie Noord-Brabant wilde blijvend investeren in:

- 1 de continuïteit van het vernieuwingsproces in de ouderenzorg;
- 2 inspanningen om voldoende handen in de zorg te houden (arbeidsmarkt);
- 3 voldoende aanbod om aan de toenemende zorgbehoefte te voldoen en om de achterstand (wachlijsten) weg te werken, zoveel mogelijk in nieuwe woon/zorg vormen;
- 4 een eerlijke verdeling van rijksmiddelen voor zorg over het land, met het oog op de extra taakstelling van Brabant op dit terrein;
- 5 Vitaal Grijs, om participatie te bevorderen;
- 6 de koppeling van kennis tussen marktsector en zorgsector.

Onderwijs gericht op ouderen

Bij de aantreding van de hoogleraar, per 1 juli 1993, bestonden er nog geen cursussen op het terrein van het ouderenbeleid op de universiteit in Noord-Brabant. Het specifiek op ouderen gerichte onderwijs werd in het eerste jaar opgenomen in bestaande cursussen en in het cursorisch onderwijs, onder andere aan de Seniorenacademie Brabant. In dat jaar zijn voor de Seniorenacademie Brabant colleges gegeven over inkomens- en armoedevraagstukken en het Europese sociaal-economische beleid met betrekking tot ouderen. In het tweede jaar werd de nieuwe cursus

ouderenbeleid ingepast in het curriculum van de bovenbouw studierichting Sociale Zekerheidswetenschappen van de KUB. De cursus Ouderenbeleid werd voor het eerst in het eerste semester van het studiejaar 1995/1996 gegeven.

Doel en inhoud

De cursus heeft tot doel studenten een overzicht te geven van de wetenschappelijke bestudering van vraagstukken van het ouderenbeleid. De cursus besteedt aandacht aan de afzonderlijke onderdelen van de fundamentele driehoek van het ouderenbeleid: inkomen/vrije tijd, arbeid/organisatie en welzijn/zorg.

Daarbij wordt steeds uitgegaan van de samenhang die er tussen deze onderdelen bestaat. Diverse aspecten van het ouderenbeleid worden behandeld: inkomen en armoede, pensionering, ontgroening en vergrijzing, economie van de gezondheidszorg, modernisering in de ouderenzorg, leeftijdbewust personeelsbeleid et cetera.

Studenten

Tot 1999 was de studie Sociale Zekerheidswetenschap de belangrijkste leverancier van studenten. Daarna is de specialisatie gewaarborgd door de minor Arbeid, zorg en sociale zekerheid. (Een minor is een

beperkt pakket van samenhangende vakken op een bepaald deelterrein.) Het keuzevak staat open voor studenten aan de sociale faculteit en studenten die het vak in het kader van het postacademisch onderwijs willen volgen. De cursus wordt aanbevolen voor studenten Arbeid en Sociale Zekerheid, Beleid- en

Organisatiwetenschappen, Vrijetijdswetenschappen, Personeelswetenschappen en Sociologie.

Inmiddels hebben ongeveer honderd studenten deelgenomen aan de cursus Ouderenbeleid. De studenten hebben in het kader van de cursus Ouderenbeleid werkstukken

geschreven, die het brede terrein van het ouderenbeleid dekken. Tot de onderwerpen daarvan behoren o.a. 'De ontwikkeling van een meetinstrument voor het gemeentelijk inkomensbeleid en de gevolgen daarvan voor ouderen' (1997-1998) en 'Personeelsbeleid voor oudere werknemers' (1999-2000).

Monitor verpleging en verzorging

foto: Peer Reede

Discussies

Brabant vergrijst sneller dan andere provincies. Toch is de "verzilvering" geen typisch Brabants verschijnsel. Ook in andere provincies doet deze ontwikkeling zich voor, hoewel de verschillen tussen de provincies groot zijn. Zelfs op regionaal en subregionaal niveau zijn er duidelijk verschillen in vergrijzing. De verdeling van zorgmiddelen is onvoldoende afgestemd op de gevolgen van de vergrijzing en houdt nagenoeg geen rekening met de verschillen tussen provincies en regio's. Dit levert op landelijk, provinciaal en regionaal niveau voortdurend discussies op.

Monitorinstrument

Naar aanleiding van deze discussies heeft de provincie Noord-Brabant de hoogleraar ouderenbeleid van de KUB verzocht een monitorinstrument te ontwikkelen, waarmee niet éénmalig, maar op geregelde tijdstippen de gevolgen van de vergrijzing voor de capaciteiten en budgetten van de zorginstellingen in kaart kunnen worden gebracht. Zo kunnen criteria worden aangedragen voor de verdeling van middelen op provinciaal en regionaal niveau. Professor dr. R. Muffels heeft de opdracht uitgevoerd in samenwerking met drs. M. van Tits (senioronderzoeker van IVA Tilburg). De studie is

begeleid door een aantal deskundigen, verenigd in de Provinciale Werkgroep Monitoring Verpleging, Verzorging en Thuiszorg. Het bureau Price-WaterhouseCoopers is ingeschakeld om de gegevens te checken.

In maart 2000 was het rapport *Monitor Verpleging en Verzorging. De ontwikkeling van een transparante databank voor de Integrale Zorg in Noord-Brabant* gereed.

De ontwikkeling van de zorgmonitor past in het beleid om te komen tot een integrale aanpak van de zorg in Noord-Brabant.

Om praktische redenen en vanwege

de snelheid en omvang van de vergrijzing in Brabant is besloten om de monitor van zorg in eerste instantie te richten op de ouderenzorg en de andere sectoren er pas later in te betrekken.

Objectieve gegevens en signalering

De monitor levert een blijvend objectief toetsingskader waarmee in diverse doelstellingen kan worden voorzien:

- Het verschaffen van basisgegevens voor de verdeling van capaciteiten en middelen tussen de zorgregio's.
- Het vinden van een verdeelsleutel die voor alle partijen aanvaardbaar is.
- Het creëren van een integraal beeld (niet alleen per sector).
- Het maken van realistische meerjarenramingen.

De monitor heeft nadrukkelijk ook een signaleringsfunctie naar alle actoren in het zorgveld voor knelpunten in de afstemming van vraag en aanbod in de zorg. Daarnaast biedt de monitor ondersteuning bij de ontwikkeling van de Regiovisies Verpleging en Verzorging in de provincie Noord-Brabant. De regio's kunnen de voor hen noodzakelijke informatie uit de monitor destilleren.

Monnikenwerk

Door de gebrekkige kwaliteit van de informatie die op nationaal, provinciaal, regionaal en instellingsniveau beschikbaar was, bleek het verzamelen van de gegevens een zwaardere opgave dan verwacht. Het verzamelen van de in de database bijeengebrachte informatie moet als monnikenwerk worden gekwalificeerd.

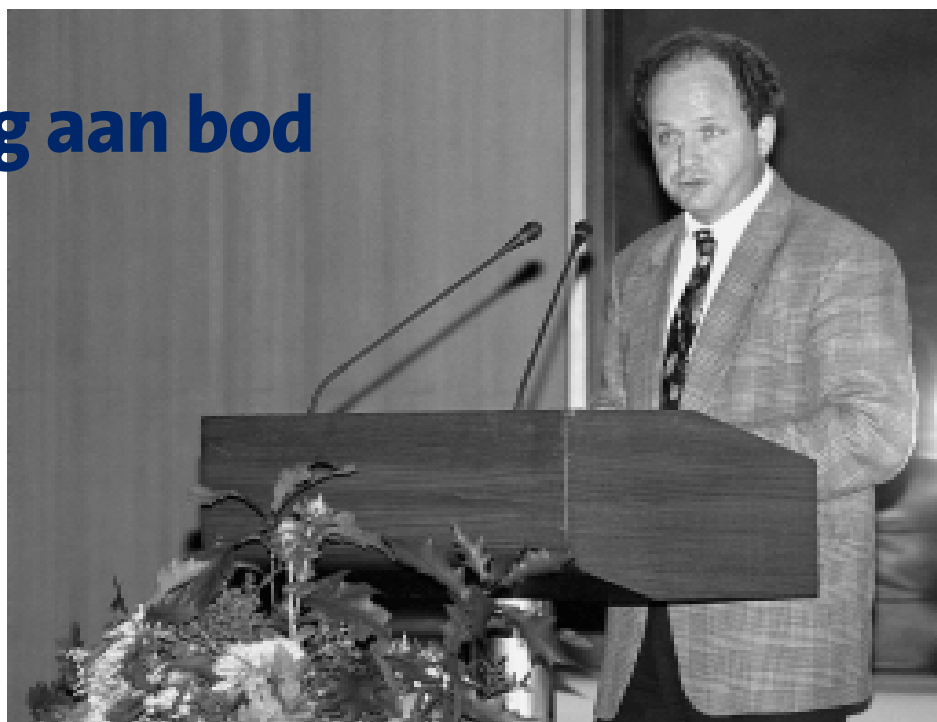
Het rapport levert niet alleen informatie over de Brabantse situatie, maar ook over andere provincies en over Nederland als geheel. In het rapport zijn de gevolgen van de integrale planningsnorm voor de budgetten op regionaal en landelijk niveau doorgerekend voor de periode 1998-2020. Als zodanig verschaft het nieuwe informatie die ook op landelijk niveau nog niet beschikbaar was.

Ontwikkelingen gaan snel. Momenteel wordt door prof. Muffels in samenwerking met het IVA en PWC jaarlijks een update van de gegevens gemaakt.

Ook wordt gewerkt aan een monitor voor de GZ en de GGZ.

De vraag aan bod

foto: Jan Zandee

Task-force

Op 22 december 1995 installeerde het College van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant de Task-force 'Perspectief voor ouderen in Brabant'. Deze adviescommissie had tot taak om de provincie voorstellen te doen voor een integraal programma

voor wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijke discussie in het kader van de vergrijzing en te adviseren over de uitvoering van dit programma. Daarbij zou aandacht moeten worden besteed aan aspecten als zorg, inkomen, arbeid, wonen, welzijn, technologie, vervoer en

veiligheid.

Professor R. Muffels nam op verzoek van Gedeputeerde Staten deel aan de Task-force, die later in de volksmond de naam 'Commissie Van Veldhoven' kreeg (naar de voorzitter, prof. dr. G.M. van Veldhoven). Daarnaast heeft professor Muffels in op-

dracht van de commissie Van Veldhoven onderzoek verricht dat mede de basis vormde voor het advies van de commissie.

Advies op basis van kengetallen

In het advies van de Commissie Van Veldhoven, *'Perspectief voor ouderen in Brabant. De vraag aan bod!'* (oktober 1996), werd de situatie van ouderen in Brabant beschreven aan de hand van kengetallen en werden vooruitberekeningen voor de toekomst gedaan. De kengetallen verschaffen inzicht in de belangrijkste knelpunten van de situatie van ouderen in Noord-Brabant. Dit inzicht was voor de commissie van belang om tot een keuze van aandachtspunten voor beleid te komen. De kengetallen zijn gebaseerd op de resultaten van het onderzoek dat in opdracht van de commissie is verricht door TISSER (Tilburg Institute for Social Security Research, waarvan de leerstoelhouder directeur is). Het onderzoek is uitgevoerd door professor dr. R. Muffels en drs. M. van Houdenhoven.

Uit het onderzoeksmateriaal kwam duidelijk naar voren dat er een sterke relatie bestaat tussen verschillen in gezondheid(sbeleving), verschillen in opleiding en inkomen, verschillen in sociale participatie, verschillen in woonsituatie en verschillen in leeftijd tussen ouderen. De commissie concludeerde dat meer preventieve maatregelen nodig waren om de onafhankelijkheid van ouderen te vergroten. Enerzijds zou dit beleid de 'kwaliteit van het bestaan' van ouderen bevorderen, anderzijds zou dit leiden tot een minder hoge druk op de intramurale zorg en de betaalbaarheid hiervan. Sociale participatie, welzijnsbevordering en gezondheidsbevorderende acties en vooral ook preventieve maatregelen zijn hierbij van groot belang. Om afhankelijkheid van ouderen te voorkomen moesten voorzieningen zo goed mogelijk

aansluiten op de behoeften van ouderen. Dat wil zeggen dat de vraag centraal moest staan.

Dilemma's

De Commissie Van Veldhoven vertaalde de situatie vervolgens in dilemma's om keuzemogelijkheden in kaart te brengen. De problematiek van ouderen presenteerde zich als het ware in dilemma's. De samenhangen op het beleidsterrein waren (en zijn nog steeds) complex, waardoor beleidsmaatregelen op een bepaald terrein mogelijk een averechtse uitwerking hebben op andere beleidsterreinen. Daarnaast gaf de commissie aan dat het concept vraaggestuurd werken nog verder diende te worden uitgewerkt. In grote lijnen zag de commissie drie wegen om de vraag centraal te stellen:

- meer marktwerking
- meer onderzoek naar de behoeften van ouderen
- actieve deelname van ouderen- en consumentenorganisaties in de besluitvorming over de ontwikkeling van het voorzieningenpakket.

Bestuurlijke Vernieuwing

De provincie zag het werk van de Commissie Van Veldhoven (met een sterke wisselwerking tussen provinciaal beleid en de expertise van de Brabantse kennisinstellingen) als een van de manieren om de Bestuurlijke Vernieuwing die de provincie voor ogen stond te realiseren. In deze Bestuurlijke Vernieuwing was sprake van een nieuwe rolopvatting van de provincie, ook op het terrein van het ouderenbeleid. Na een kentering in het op (intramurale) voorzieningen gerichte beleid werd in plaats van het aanbod, nu de vraag centraal gesteld. Daarnaast kreeg de provincie de regierol bij het ontwikkelen van de Regiovisies, die door zorgvragers, gemeenten, zorgverzekeraars, zorgaanbieders en andere relevante partners samen werden opgesteld. Men zag in dat ouderen-

beleid veel meer omvat dan beleid voor een kleine groep van intramurale voorzieningen afhankelijkke ouderen.

Brede maatschappelijke discussie

Op verzoek van Gedeputeerde Staten organiseerde het Provinciaal Welzijnsberaad voor Ouderen (PWO) in 1996 een brede maatschappelijke discussie om te bezien of er draagvlak was voor veranderingen in de organisatie van de zorgverlening en om mensen in diverse workshops na te laten denken over de geformuleerde dilemma's. Dit traject is uiteindelijk de aanzet geweest voor Vitaal Grijs.

55-plussers in beeld

foto: Peer Reede

Ouderenmonitor

In het kader van de follow-up van de Commissie Van Veldhoven gaven Gedeputeerde Staten en de georganiseerde ouderenbonden, verenigd in het VBOB, de onderzoeksinstituten TISSER en IVA (allebei gelieerd aan de KUB) de opdracht om een ouderenmonitor te ontwikkelen, om de vraag van ouderen in beeld te krijgen. Een proefonderzoek in één regio van de provincie Noord-Brabant leverde praktijkervaringen met deze methodiek op.

Het project ouderenmonitor is tussen 1998 en 2000 uitgevoerd door de hoogleraar ouderenbeleid van de KUB in samenwerking met anderen en is een onderdeel van het programma Vitaal Grijs, waarin vernieuwende initiatieven door de provincie worden gestimuleerd.

Aan de hand van een uitgebreide vragenlijst wordt inzicht verkregen in de vraag van ouderen op de terreinen van wonen, welzijn en zorg en in mogelijke verschillen hierin tussen regio's. Daarmee kunnen de behoeften van ouderen aan voorzie-

ningen in kaart worden gebracht en de knelpunten die in het huidige aanbod worden ervaren. Door de monitor om de paar jaar te herhalen komen ook veranderingen in wensen, behoeften en knelpunten onder ouderen in beeld en de effecten van gevoerd beleid in een bepaalde regio. Dit instrument verdient daarom ook een plaats in het cyclische proces van de Regiovisies.

Rapportage proefonderzoek

Het instrument en de werkwijze zijn in 1999 uitgetest in negen gemeenten in West-Brabant. In de rapportage *55-Plussers in beeld. Een onderzoek naar de vraag van ouderen in West-Brabant* (april 2000) worden de resultaten van dit proefonderzoek beschreven.

De conclusies uit dit proefonderzoek vormden aanknopingspunten voor het ontwikkelen van integraal ouderenbeleid in de provincie Noord-Brabant. Per hoofdconclusie werden enkele beleidsaanbevelingen geformuleerd, die van waarde kunnen zijn voor provincie en gemeenten, instellingen voor

ouderenzorg, woningbouwverenigingen en zorgaanbieders, zoals verpleeg- en verzorgingshuizen, thuiszorginstellingen en ziekenhuizen. De wensen en behoeften van ouderen bleken voor een belangrijk deel te liggen op de raakvlakken tussen de terreinen wonen, zorg en welzijn. Dit onderstreepte het belang van het opstellen van een integraal beleid, waarin de koppeling tussen deze terreinen werd gelegd.

Rapportage instrument- en methodiekontwikkeling

De werkgroepen Regiovisie Verpleging en Verzorging en de provincie Noord-Brabant hebben een rapportage over de instrument- en methodiekontwikkeling ontvangen. In deze rapportage staan praktische aanbevelingen aan de werkgroepen in de regio's om de monitor af te kunnen nemen.

Investeren in Duurzame Verwantschappen

Investeren in duurzame verwantschappen

Reactie PWO op het Manifest Brabant 2050

PWO-reactie debat Brabant 2050

De Leerstoel Ouderenbeleid heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de PWO-brochure *Investeren in Duurzame Verwantschappen*. In deze reactie op het debat Brabant 2050 wordt een toekomstvisie geschetst op de komende decennia. Een aantal belangrijke thema's wordt krachtig onder de aandacht gebracht met als doel een bijdrage te leveren aan de kwaliteit van het leven in een toekomstig Brabant voor zowel jong als oud.

Familie- en gezinsleven onder druk

In de brochure wordt gewezen op de dominantie van de economie en de technologische ontwikkelingen, waardoor sociale relaties de komende jaren onder druk komen te staan. Niet alleen de natuur en het milieu worden bedreigd, maar ook het familie- en gezinsleven. Zowel mannen als vrouwen moeten in de 24-uurs economie bereid zijn om erg veel tijd en energie in hun banen te investeren om succesvol te zijn. In toenemende mate zullen

kinderen en jongeren hiervan de dupe worden. Daarnaast gaat de globalise-ring van de economie samen met een ver doorgevoerde individualisering. Problemen zullen in toenemende mate zelfstandig moeten worden opgelost.

Zelfredzaamheid wordt steeds meer gezien als panacee voor alle kwalen. Het perspectief van Brabant 2050 heeft behoefte aan duurzame verhoudingen. Een sociaal Brabant 2050 gaat over mensen, kinderen, jongeren, oudere jongeren, jongere ouderen en oudere ouderen, die samen leven, samen wonen en zorgen, samen leren, samen werken en samen genieten. De homo economicus heeft zijn langste tijd gehad, hij is ontmaskerd als een milieuver-spiller en wordt ontmaskerd als sociale potverteerder. Ideaal van de samenstellers van de brochure is een nieuw mensbeeld, een mens die een evenwicht nastreeft tussen economie, milieu en duurzame verwantschappen. Middels de brochure worden overheden, organisaties en burgers opgeroepen om te investeren in duurzame verhoudingen.

Professor Muffels van de Leerstoel Ouderenbeleid was verantwoordelijk voor het hoofdstuk 'Sociale participatie door samenspel van burgers en overheid' en heeft daarnaast een bijdrage geleverd aan de overige hoofdstukken.

Vervolpublicatie

De brochure is in februari 2000 aangeboden aan Provinciale Staten en vervolgens breed verspreid. Alle dagbladen in Noord-Brabant hebben aandacht besteed aan de brochure.

Nog steeds geven mensen aan positief gestemd te zijn over het gedachtegoed dat is neergelegd in *Investeren in Duurzame Verwantschappen*. Voor het PWO aanleiding om een vervolpublicatie voor te bereiden. Deze publicatie zal gericht zijn op voorbeelden van hoe mensen in de praktijk vorm geven aan duurzame verwantschappen. Professor Muffels zal ook aan deze publicatie, die naar verwachting eind 2002 verschijnt, een belangrijke bijdrage leveren.

Van life-time employment naar employability

foto: Peer Reede

De belangrijkste arbeidsmarktproblemen van dit moment zijn langer laten doorwerken van oudere werknemers, reïntegratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten en het zoeken naar betere mogelijkheden om betaalde arbeid en onbetaalde (zorg)taken te combineren. In vergelijking met andere landen in Europa was en is het aantal arbeidsongeschikte en oudere werknemers dat in Nederland gedwongen langdurig aan de kant staat zorgwekkend hoog.

Om deze problemen op te kunnen lossen moet er nog heel wat veranderen in de organisatie van de arbeid. Dit vraagt om nieuwe informatie van onderzoekers die de aanzet kan zijn voor een andere manier van denken in het flexibiliseringsdebat dat op dit moment gaande is. De voornaamste deelnemers aan dat debat zijn werkgevers, werknemersorganisaties en de overheid.

Flexibiliteit steeds belangrijker

Binnen de betaalde arbeid lijkt flexibiliteit steeds belangrijker te worden, zowel aan de aanbodzijde als aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt. Aan de aanbodzijde is 'employability' het toverwoord. Werknemers moeten voortdurend alert zijn op het aanvullen van hun kennis en vaardigheden, om zo hun productiviteit op peil te houden en zich optimaal te kunnen ontplooiën. Toverwoorden aan de vraagzijde, de kant van de arbeids- en productieorganisatie, zijn 'functionele flexibilisering' en 'teamwork'. Hierachter ligt de gedachte dat steeds minder productieprocessen geschikt zijn voor een standaarduitvoering en dat daarmee werknemers met een vast takenpakket en een vaste positie binnen de organisatie steeds minder inzetbaar zijn.

Onderzoek

Om inzicht te krijgen in de mate

waarin in Nederland oudere werknemers meer of minder 'employable' zijn dan hun jongere collega's heeft professor dr. R. Muffels in 2002 een aantal aspecten van de 'employability' voor verschillende leeftijdsgroepen onderzocht: externe baanmobiliteit, functie-mobiliteit, de deelname aan bedrijfsgerelateerde cursussen in de afgelopen twee jaar en de flexibele inzetbaarheid van werknemers naar leeftijd.

Uit de resultaten blijkt een opvallende groei in de baan- en functie-mobiliteit van oudere werknemers na 1993. Dit wijst erop dat nieuwe generaties van oudere werknemers niet meer vanzelfsprekend 'een baan voor het leven' hebben, maar ook deelnemen aan de algemene tendens tot een grotere doorstroming op de arbeidsmarkt. Op het terrein van investeren in scholing en levenslang leren, profiteren oudere

werknemers beduidend minder dan hun jongere collega's. Maar ook aanpassing van de werkorganisatie aan de wensen en mogelijkheden van werknemers laat te wensen over.

Uit ander onderzoek blijkt verder dat de Nederlandse bevolking van mening is dat de flexibilisering in de komende vijftientig jaar zal doorzetten. Men voorziet dat het werktempo verder omhoog zal gaan, de werkstress toeneemt, er vaker op onregelmatige tijden gewerkt zal worden en dat het contact tussen werkgever en werknemer en tussen werknemers onderling afneemt.

Vanuit arbeid heeft de flexibiliseringtendens ook effect op andere terreinen van het menselijk leven: relatievorming, het aangaan van andere verbindingen, woon-, consumptie- en vrijetijdsgedrag. Bij het in kaart brengen van de voor- en nadelen van flexibilisering is gebleken dat de belangen van werkgevers en werknemers niet steeds parallel lopen. Voor veel werknemers is flexibiliteit alleen aantrekkelijk wanneer deze enigszins voorzienbaar en planbaar is. Werkgevers zien flexibele inzet van arbeidskrachten juist als de oplossing voor onvoorziene en niet te plannen pieken en dalen in het productieproces.

Er zijn echter ook signalen dat de flexibilisering de arbeidsmarkt en het dagelijks leven van de Nederlander (nog) niet volledig in zijn greep heeft: men heeft een scherp oog voor de grenzen die men niet wenst te overschrijden.

Het einde van de beweging naar meer flexibilisering lijkt nog niet in zicht. De beleidsmatige discussie over levensloopbeleid (SZW, 2001) vormt daarvoor een belangrijke indicatie. Een goede afstemming met het beleid rond 'het nieuwe werken' lijkt een eerste vereiste voor invulling van een levensloopbewust be-

leid op terreinen als onderwijs, zorg, gezondheid en wonen.

Actualiteit

De actualiteit van dit thema is opvallend. Reeds in 1995 besteedde professor Muffels in lezingen aandacht aan de positie van ouderen op de interne en externe arbeidsmarkt. Het personeelsbeleid binnen organisaties ging volgens hem te veel uit van klassieke opvattingen, traditionele beelden en (voor-)oordelen over productiviteit, inzetbaarheid, leervermogen en flexibiliteit van de oudere werknemer. In plaats van het dominante 'tekort-model' te hanteren pleitte de hoogleraar voor het competentie- en integratieperspectief op de rol van ouderen binnen organisaties.

Vanwege de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt zijn diverse partijen inmiddels wel doordrongen van het belang van onderzoek naar de positie van oudere werknemers op de arbeidsmarkt om te komen tot aangepast personeelsbeleid.

Internationaal onderzoek naar gezondheidszorg- en sociale zorgsystemen

Het Engelstalige boek *Solidarity in health and social care in Europe* (2001) beschrijft een uitvoerig onderzoek naar het vraagstuk van solidariteit in de gezondheidszorg- en sociale zorgsystemen in Europa. In deze studie, die in opdracht van de Europese Unie is uitgevoerd, werken wetenschappers uit diverse landen samen. Belangrijke hoofdstukken zijn geschreven door de Nederlandse wetenschappers R. ter Meulen, W. Arts en R. Muffels. Zij verzorgden ook de redactie van de publicatie.

De gezondheidszorg- en de sociale zorgsystemen van een aantal landen uit de Europese Unie worden in het boek beschreven en geëvalueerd. De achterliggende doelstellingen worden belicht tegen de historische achtergronden. De ontwikkelings-tendenzen zijn in kaart gebracht en in een sociologisch en filosofisch kader geplaatst. De onderzoekers geven aan dat de traditionele gezondheids- en sociale zorgsystemen ter discussie staan. Onder invloed van het individualisme en de marktideologie staat de welvaartsstaat onder druk. In de beschreven landen wordt steeds meer nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van mensen. Mensen zijn in principe zelf verantwoordelijk. Zij dienen zichzelf te voorzien van een inkomen en moeten eigen keuzes kunnen maken om zich te verzekeren tegen risico's.

Veranderingen

Uit het onderzoek is ondermeer gebleken dat de welzijnssystemen voortdurend aan veranderingen onderhevig zijn. Veranderingen en aanpassingen vinden constant plaats. Wat solidariteit is en hoe dat ingevuld moet worden zijn vragen die telkens opnieuw worden gesteld. Dit geldt ook voor de betrokkenheid en participatie van burgers. In het boek zijn criteria vastgesteld die gehanteerd worden bij deze discussies.

In het laatste hoofdstuk wordt de conclusie getrokken dat de gezond-

heidszorg- en sociale zorgsystemen ook in de toekomst aan veranderingen onderhevig zullen zijn. Instellingen en instituties moeten zich daarop instellen. Organisaties moeten flexibel zijn en smal van opzet. Daarnaast zullen organisaties steeds vaker in netwerken moeten opereren: kennis en informatie zijn productie-eenheden geworden. Netwerken zullen steeds belangrijker worden en zullen deels worden geïnstitutionaliseerd. Deze netwerken zullen ook een internationaal karakter krijgen, waarbij steden en regio's in Europa gaan samenwerken¹.

De voortdurende veranderingen vragen om een grote mate van betrokkenheid en participatie van zowel medewerkers als cliënten cq burgers. Hoewel de rol van de overheden ook aan verandering onderhevig is, voorziet men dat zij een belangrijke invloed blijven uitoefenen. Met name in het bepalen van randvoorwaarden, het stimuleren van vernieuwing en het stimuleren van participatie van burgers.

¹ Alive is een voorbeeld van internationale samenwerking van regio's.

Advisering en kennisoverdracht

Een van de belangrijkste taken van de hoogleraar ouderenbeleid is het vervullen van een brugfunctie tussen de wetenschap en het maatschappelijke veld van instellingen die in Brabant werkzaam zijn op het terrein van het ouderenbeleid. De hoogleraar vervult dan ook op een aantal manieren de rol van adviseur.

Overlegstructuren

Professor Muffels nam en neemt deel aan diverse overlegstructuren:

- Adviseur Provinciaal Welzijnsberaad voor Ouderen (PWO) (vanaf 1994)
- Lid provinciale werkgroep Vitaal Grijs
- Taskforce Perspectief voor Ouderen in Brabant (Commissie Van Veldhoven) (1995-1996)
- Commissie Solidariteit van de Voorlopige Raad voor het Ouderenbeleid (VROB) (1995)
- Wetenschappelijk adviseur commissie ouderenbeleid CDA (1995-1998)
- Erkenningscommissie Oorzaken van armoede (1997)
- Lid Redactieraad Handboek Ouderenzorg (1996-1997)
- Lid Raad van Aanbeveling Bureau voor Leeftijdscriminatie (vanaf 1996)
- Lid NWO stuurgroep ter voorbereiding van het Europese Gerontologie congres (1997)
- Lid Comité van Aanbeveling Tilburgse dag rond ouderen (1998)
- Lid algemeen bestuur Expertisecentrum Leeftijd en Maatschappij (vanaf 1998)
- Lid Comité van Aanbeveling Gerontechnologie Dag, georganiseerd door IGT aan de TUE.

- Lid Begeleidingscommissie Evaluatie Vitaal Grijs
- Lid provinciale werkgroep Verpleging en Verzorging
- Referent Tijdschrift Gerontologie en Geriatrie
- Referent Tijdschrift Ouderenzorg

Projecten

De hoogleraar ouderenbeleid wordt vaak betrokken bij de opzet of begeleiding van projecten op het gebied van ouderenbeleid. Niet zelden vormen onderzoeken die de hoogleraar heeft uitgevoerd de basis voor het betreffende project. Sinds de instelling van de Leerstoel Ouderenbeleid ging het daarbij om:

- Vitaal Grijs
- Alive, European Challenge to Ageing
- BIOMEDII-project "Solidarity and care in the European Union"
- 'Dynamics of Social Change'
- EU-project European Panel Analysis Group (EPAG)
- EU-project Social Protection and Social Exclusion

Incidenteel advies

Professor Muffels wordt regelmatig om advies gevraagd over diverse zaken die met ouderen-

beleid te maken hebben. De afgelopen periode hebben onder andere de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), het Expertisecentrum Leeftijd en Maatschappij, het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, consultancy bureaus, afdelingen van de Europese Unie en wetenschappelijke bureaus van politieke partijen daartoe een beroep op hem gedaan.

Lezingen

De hoogleraar ouderenbeleid verzorgt regelmatig lezingen, o.a. in het kader van projecten (monitorprojecten en internationale projecten) en in verband met het gereed komen van publicaties en rapporten.

Symposia

Er zijn plannen om jaarlijks een symposium te organiseren met een presentatie van de producten van de Leerstoel en een publiek debat.

“Leerstoel Ouderenbeleid in Brabant zeker nog twintig jaar nodig”

foto: PWO

Dien Cornelissen (oud-Statelid, -Tweede Kamerlid en -voorzitter PWO) was één van degenen die eind jaren tachtig het initiatief hebben genomen voor een Leerstoel Ouderenbeleid in Noord-Brabant. Ze was vanaf de oprichting in 1992 tot eind 2001 voorzitter van het bestuur van de Stichting Bijzondere Leerstoel Ouderenbeleid.

Vergrijzing vraagt om gedegen beleid

Dien Cornelissen: “Als voorzitter van het PWO wist ik van de enorme toename van het aantal ouderen in de komende decennia. Dat vraagt om gedegen beleid. Andere provincies waren daar al actief mee bezig. Zo waren er al succesvolle voorbeelden van leerstoelen ouderenbeleid in met name Groningen, Amsterdam en Nijmegen. De kans dat mijn wens, een Leerstoel Ouderenbeleid in Noord-Brabant, in vervulling zou gaan leek uitermate klein in een tijd dat universiteiten moesten bezuinigen. De argumenten waren sterk genoeg: Brabant had de snelst groeiende populatie ouderen, terwijl juist daar op het gebied van ouderen weinig kennis en materiaal voorhanden was. Er waren wel landelijke gegevens van het Centraal Planbureau, maar daar hield het verder mee op. Voor de toekomstige

generaties ouderen was het noodzakelijk om met goed onderbouwd materiaal te komen en de deskundigheid in de provincie op te vijzelen. Daarnaast zou een Brabantse Leerstoel Ouderenbeleid ook op landelijk niveau een belangrijke bijdrage kunnen leveren.

De Stichting Katholieke Noden werd als eerste bereid gevonden geld beschikbaar te stellen voor een eerste financiering voor het hooglerarschap. Daarna kon de provinciale overheid niet achterblijven en uiteindelijk kwam de financiering eind 1992 rond.

Aardig op Weg

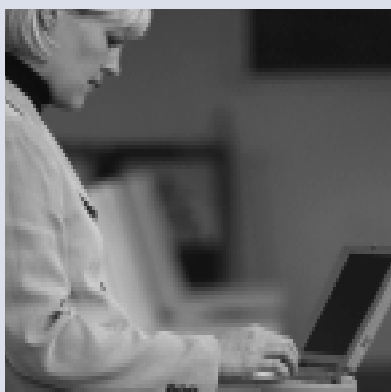
Doel van de Leerstoel was het bestuurlijk beleid op het gebied van ouderenvraagstukken bij de tijd brengen, zowel op provinciaal als op landelijk niveau. Het beleid in Brabant kon zonder deugdelijke, provinciale up-to-date-gegevens moei-

lijk inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Meer kennis over behoeften en manieren van leven van ouderen was noodzakelijk.

Als ik zie wat er in de afgelopen jaren bereikt is, denk ik dat we al aardig op weg zijn om onze doelstelling te halen. De Commissie Van Veldhoven heeft dankzij de inbreng van Ruud Muffels, de hoogleraar ouderenbeleid, een enorme impuls gegeven aan het Brabantse ouderenbeleid. Maar we zijn er nog niet. Eén dag per week is natuurlijk ook erg weinig voor een dergelijke functie. Het gaat immers niet alleen om het verrichten van onderzoek en het geven van onderwijs, maar ook om oriëntatie en het uitdragen van bevindingen naar buiten.

Professor Muffels heeft zich de afgelopen jaren vooral op het sociaal-economisch en arbeidsmarktterrein gericht. Hij heeft een significante bijdrage geleverd aan de beleids-

Informatie via internet

De website Leerstoel Ouderenbeleid is in 2001 opgesteld om derden te informeren over gesignaleerde ontwikkelingen, onderzoeken, projecten en andere activiteiten van de Leerstoel.

Belangstellenden kunnen via de website periodieke verslagen van de hoogleraar ouderenbeleid opvragen. In deze verslagen worden activiteiten en producten van de Leerstoel beschreven, ter verantwoording aan bestuur en financiers.

De website zal de komende tijd nog verder worden ontwikkeld.

Het adres van de website is: www.kub.nl/~fsw_2/asz/ouderen.

relevante gegevens voor Nederland. Zijn publicaties hebben de overheid en ouderenorganisaties beïnvloed. Uit eigen ervaring weet ik dat zijn publicaties regelmatig werden aangehaald in debatten met de Kamer en met name in de SER.

Integratie

Het heeft lang geduurd voordat bedrijven en universiteiten elkaar vonden en konden 'bevruchten'. Datzelfde verhaal gaat nu op voor overheid en universiteit. Om voorzieningen voor de toekomst op te kunnen zetten is een wetenschappelijke onderbouwing nodig. Hoewel het beleid voor ouderen uiteindelijk in het 'normale' beleid moet worden ingepast, zijn er toch argumenten om ouderenbeleid voorlopig als apart aandachtspunt te handhaven. Het aantal ouderen is de laatste jaren snel gestegen, terwijl mensen ook een hogere leeftijd bereiken dan vroeger. Mede daardoor veranderen de behoeften van ouderen en zien we een omslag in denken ten aanzien van bijvoorbeeld vervroegde uittreding. Naar mijn mening zou het hoogleraarschap eigenlijk nog zo'n twintig jaar moeten voortbestaan om volledige integratie van de groep ouderen in de samenleving te kunnen bewerkstelligen. Het beleid dat dit proces faciliteert moet gebaseerd

zijn op gedegen gegevens die met wetenschappelijke studies worden verkregen. De integratie van ouderen vraagt om continuïteit in beleid en dat vergt diepte-investeringen. Het is niet voldoende om af en toe via een kreet in de krant even aandacht te vragen voor ouderen. Daarnaast is er natuurlijk ook sprake van 'kapitaalvernietiging' als we nu zouden stoppen met de leerstoel. Hoewel belangenorganisaties voor ouderen ook bouwstenen kunnen aandragen voor beleid, zijn deze zijn wellicht minder bruikbaar en objectief dan de wetenschappelijke gegevens die via de leerstoel kunnen worden verkregen.

Ontwikkelingen

Ontwikkelingen volgen elkaar nog steeds in hoog tempo op. Toen ik in de jaren tachtig als oud-Statelid tijdens een debat in de Tweede Kamer over toekomstig ouderenbeleid over steunpunten voor ouderen praatte, werd ik uitgelachen. Nu zie je overal steunpunten. Op dit moment zijn er weer nieuwe ontwikkelingen: de groeiende wachtlijsten, de pensioengerechtigde leeftijd die omhoog gaat, de verwachte problemen rond de uitkering van pensioenen en de problemen in de ruimtelijke ordening. Daarnaast blijkt/likt ook eenzaamheid onder ouderen steeds meer toe te nemen. Daarom

ben ik op dit moment een groot voorstander van 'hangplekken' voor ouderen: verzamelplekken waar mensen op een ongedwongen manier kunnen samenkomen. Vooral bij de huidige generatie ouderen - die niet gewend is aan vrije tijd en deze vaak niet zelf in kan vullen - bestaat hieraan behoefte.

Ik zie ook een groot verschil tussen de Randstad en het platteland. De steden van Brabant zijn niet hetzelfde als de steden van de Randstad. Ze bestaan veelal uit samengevoegde dorpen, waardoor in bepaalde delen nog steeds sprake is van gemeenschapszin. Daar kun je op inspelen.

Samengevat kun je zeggen dat Noord-Brabant met de Leerstoel Ouderenbeleid een diepte-investering heeft gedaan. Dit heeft bijgedragen aan het ontstaan van een andere manier van denken over ouderen en heeft concreet geleid tot het advies van de Commissie Van Veldhoven, Vitaal Grijs, monitoring van de zorg en veel innovatieve projecten."

Nieuwe uitdagingen

Het meerjarige onderzoeksprogramma van de Leerstoel Ouderenbeleid richtte zich de afgelopen jaren met name op de beleidsthematiek van ontgroening en vergrijzing. Inmiddels zijn er door de beleidsdiscussies (naar aanleiding van onder andere Brabant 2050 en de roep om vermaatschappelijking) nieuwe thema's als sociaal beleid, duurzaamheid, zelfredzaamheid en sociale participatie naar voren gebracht. Zowel de provinciale als de landelijke en internationale ontwikkelingen met betrekking tot de vergrijzing geven aanleiding om het toekomstig onderzoeksprogramma van de Leerstoel Ouderenbeleid aan te laten sluiten bij deze nieuwe vraagstukken.

Actieplan Verenigde Naties

De Verenigde Naties hebben een strategisch actieplan voorbereid om de vergrijzing van de bevolking goed te begeleiden. Zij hebben een inspirerende notitie opgesteld waarin drie principes centraal staan:

- Er is te veel negatieve beeldvorming rondom de vergrijzing. Het moet veel meer een uitdaging zijn om het potentieel aan menselijk en sociaal kapitaal van ouderen te benutten.
- Welzijn van ouderen wordt niet bepaald door leeftijd, maar door levensloop en de kritische gebeurtenissen in de primaire relaties of op de arbeidsmarkt die de levensloop bepalen.
- In een samenleving voor alle leeftijden moet de nadruk worden gelegd op participatie, integratie of insluiting, solidariteit en de morele gemeenschap en het voorkomen van leeftijdsdiscriminatie.

Toekomstige doelen Leerstoel

De notitie van de Verenigde Naties vormt het uitgangspunt voor het bestuur van de Leerstoel Ouderenbeleid bij het bepalen van toekomstige doelen. Het nieuwe onderzoeksprogramma van de Leerstoel Ouderenbeleid zou een brug moeten vormen tussen enerzijds wetenschappelijke gegevens en feiten,

nieuwe visies en benaderingswijzen en anderzijds de praktijk van provinciale- en lokale beleidsvorming.

Het onderzoeksprogramma zou de volgende drie inhoudelijke accenten kunnen krijgen:

- Vergrijzing als potentieel, menselijk en sociaal kapitaal kan beter worden benut.
- Levensloopbestendigbeleid: van leeftijddifferentiatie naar leeftijd-integratie.
- Participatie en integratie van ouderen en solidariteit.

Onder het eerste punt valt het vraaggerichte ouderenbeleid vanuit de gedachte van 'empowerment' en 'partnership'. Ook sociale duurzaamheid ressorteert vooral onder dit punt, hoewel het in de uitwerking ook betrekking heeft op de andere punten.

Onder het tweede punt valt het thema 'vitaliteit' en ontwikkelingen die in het Brabantse traject Vitaal Grijs worden gestimuleerd. Het impliceert dat werken, leren en vrije tijd beter gespreid kunnen worden over de levensloop. Beleidsmatig gaat het hierbij om preventief en pro-actief beleid.

Het laatste punt verwijst naar sociaal

Leerstoel Ouderenbeleid

De Stichting Bijzondere Leerstoel Ouderenbeleid is opgericht in 1992 op initiatief van het Provinciaal Welzijnsberaad voor Ouderen (PWO). Na het genereren van voldoende financiële middelen (van oa de provincie Noord-Brabant) werd de Leerstoel per 1 juli 1993 ondergebracht bij de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant (KUB). Het secretariaat wordt gevoerd door het PWO.

De Leerstoel Ouderenbeleid vervult een brugfunctie tussen de wetenschap en het maatschappelijke veld van instellingen die in Brabant werkzaam zijn op het terrein van het ouderenbeleid. Een belangrijke taak van de hoogleraar is het geven van onderwijs over en het verrichten van onderzoek naar de sociaal-economische leefsituatie van ouderen in Brabant en ontwikkelingen daarin. Ouderenorganisaties en beleidsmakers worden op de hoogte gesteld van visies en onderzoeksresultaten. De hoogleraar plaatst deze visies en resultaten in een inspirerend beleidsperspectief. Vanuit de specifieke invalshoek van de sociaal-economische aspecten van het ouderenbeleid wordt een bijdrage geleverd aan de maatschappelijke discussie over ouderenvraagstukken.

beleid, vermaatschappelijking en sociale cohesie, maar ook naar de wijze van afstemming en coördinatie op lokaal en regionaal niveau.

Expertisecentrum Ouderen

Op 30 mei 2002 hebben deskundigen zich tijdens een expertmeeting in Tilburg gebogen over het toekomstig ouderenbeleid. In diverse werkgroepen werd aangegeven dat er veel informatie is over ouderen in Noord-Brabant. Professor Muffels heeft hiervoor veel werkzaamheden verricht. Anderzijds werd aangegeven dat de beschikbare informatie nog onvoldoende bekend is bij alle betrokkenen. Gepleit werd voor een bundeling van kennis en kunde. De instituten die werken ten behoeve van ouderen zouden beter met elkaar kunnen samenwerken en zo krachtiger functioneren. De optie is naar voren gekomen om een expertisenetwerk op het terrein van ouderen te formeren.

Het bestuur van de Leerstoel Oude-

renbeleid denkt dat zo'n expertisecentrum in Noord-Brabant een geweldige impuls zou kunnen geven aan het ouderenbeleid. Brabant is de snelst vergrijzende provincie van Nederland. Door wetenschappelijke analyses en bevindingen af te stemmen op praktijk gericht onderzoek, ontwikkelingsprojecten en op ondersteuningsactiviteiten in tal van gemeenten zou een sterk front kunnen worden gevormd tegen de enorme vergrijzing. Tegelijk kan het de 'sense of urgency' verhogen die nodig is om pro-actief te werken aan de uitdagingen die hiermee verbonden zijn.

Wetenschappelijke inbreng in een expertisecentrum ouderen levert zeker een meerwaarde op. In het verleden is dit meerdere keren bewezen. Denk aan de start van Vitaal Grijs en aan het Deltaplan. Door een betere coördinatie van activiteiten in het expertisecentrum en een grotere betrokkenheid met het publieke debat kan deze meerwaarde in de toekomst nog toenemen.

correspondentie-adres

PWO

Postbus 90123, 5000 LA Tilburg

telefoon

(013) 535 15 35

fax

(013) 535 81 69

e-mail

pwo@pon-brabant.nl

internet

www.kub.nl

www.pwo-brabant.nl

uitgave

**Stichting Bijzondere Leerstoel
Ouderenbeleid**

tekst

Henriëtte Maas

Ab van de Wakker

eindredactie

Henriëtte Maas

vormgeving

Ton de Klein, 's-Hertogenbosch

**Provincie
Noord-Brabant**

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door een bijdrage van de provincie Noord-Brabant